

КРАЈ РАТА, СРБИ И
СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

SCIENTIFIC MEETINGS

Volume CXCII

DEPARTMENT OF HISTORICAL SCIENCES

Book 41

THE END OF THE WAR, SERBS AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA

Proceedings of the International Conference held on
November 29–30, 2018

Editor

Academician

MIHAILO VOJVODIĆ

BELGRADE 2021

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Н А У Ч Н И С К У П О В И

Књига СХСII

ОДЕЉЕЊЕ ИСТОРИЈСКИХ НАУКА

Књига 41

КРАЈ РАТА, СРБИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Зборник радова са међународног научног скупа
одржаног 29–30. новембра 2018.

У р е д н и к

академик

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

БЕОГРАД 2021

Издаје
Српска академија наука и уметности
Кнеза Михаила 35, Београд

Технички уредник
Никола Сивановић

Лектор
Тања Рончевић

Коректор
Рајка Павловић

Тираж 500 примерака

Штампа
Планета ѝриниј, Београд

ISBN 978-86-7025-908-9

© Српска академија наука и уметности 2021

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Василије Ђ. Крстић

Михаило Војводић

Љубодраг Димић

Славенко Терзић

Мира Радојевић

Милан Терзић

Александар Растовић

САДРЖАЈ

Михаило Војводић ПРЕДГОВОР	13
Михаило Војводић ИЗ САВЕТОДАВНОГ ОДБОРА ФРАНЦУСКЕ ВЛАДЕ: ЕМИЛ ОМАН О ЈАДРАНСКОМ И МАКЕДОНСКОМ ПИТАЊУ 1918. ГОДИНЕ	15
Mihailo Vojvodić FROM FRENCH GOVERNMENT'S ADVISORY BOARD: EMILE HAUMANT ON ADRIATIC AND MACEDONIAN QUESTION IN 1918	24
Зоран Лакић ОСЛОБОЂЕЊЕ И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ ИСТОРИЈСКИ ПОДУХВАТ (ЗАВЈЕТ И ЦИЉ)	25
Zoran Lakić LIBERATION AND UNIFICATION IN 1918 HISTORICAL UNDERTAKING (OATH AND GOAL)	31
Славенко Терзић ВЕЛИКА НАРОДНА СКУПШТИНА СРПСКОГ НАРОДА У ЦРНОЈ ГОРИ 1918. ГОДИНЕ	33
Slavenko Terzić GREAT NATIONAL ASSEMBLY OF THE SERB PEOPLE IN MONTENEGRO IN 1918	41
Љубодраг Димић СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА О ЗАВРШЕТКУ ВЕЛИКОГ РАТА И ФОРМИРАЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1918–1941)	43
Ljubodrag Dimić SERBIAN HISTORIOGRAPHY ON THE END OF THE GREAT WAR AND FORMING OF YUGOSLAV STATE (1918–1941)	70
Мирослав Перишић О ОДГОВОРНОСТИ ЗА АТЕНТАТ У САРАЈЕВУ У СВЕТЛУ ИСТОРИЈСКИХ ИЗВОРА	73
Miroslav Perišić ON RESPONSIBILITY FOR THE SARAJEVO ASSASSINATION IN THE LIGHT OF HISTORICAL SOURCES	84

Љубинка Трговчевић ЈУГОСЛАВИЈА, ДА ИЛИ НЕ? СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА И УЈЕДИЊЕЊЕ 1918. ГОДИНЕ	85
Ljubinka Trgovčević YUGOSLAVIA, YES OR NO? SERBIAN INTELLECTUAL ELITE AND THE 1918 UNIFICATION	96
Мира Радојевић СРПСКА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ЕЛИТА О ФЕДЕРАЛИСТИЧКОМ УРЕЂЕЊУ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ (1914–1918).....	97
Mira Radojević SERBIAN INTELLECTUAL ELITE ON FEDERALISTIC ORGANIZATION OF THE YUGOSLAV STATE (1914–1918)	124
Ю. А. Петров РОССИЯ И ОКОНЧАНИЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ, 1918–1922.	125
Јуриј Александрович Петров РУСИЈА И КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА, 1918–1922.	137
Војислав Г. Павловић МЕЂУНАРОДНИ КОНТЕКСТ У КОМЕ ЈЕ СТВОРЕНА КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА	139
Vojislav G. Pavlović INTERNATIONAL CONTEXT IN WHICH KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES WAS CREATED.....	151
Никола Б. Поповић АНТАНТА И ПИТАЊЕ РАЗБИЈАЊА АУСТРОУГАРСКЕ 1918.....	153
Nikola B. Popović ENTANTE AND THE QUESTION OF BREAKUP OF AUSTRIA-HUNGARY IN 1918.....	175
Arpad Hornyak THE BEGINNINGS OF THE HUNGARIAN-YUGOSLAV DIPLOMATIC RELATIONS AFTER THE END OF THE WORLD WAR I.....	177
Арпад Хорњак ПОЧЕЦИ МАЂАРСКО-ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА ПО ЗАВРШЕТКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	186
Александар Растовић ЈУГОСЛОВЕНСКО ПИТАЊЕ У БРИТАНСКОМ ПАРЛАМЕНТУ 1917–1920. ГОДИНЕ	189
Aleksandar Rastović YUGOSLAV QUESTION IN THE BRITISH PARLIAMENT 1917–1920	204

Никола Жутић ИДЕЈА ВЕЛИКЕ СРБИЈЕ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	205
Nikola Žutić THE IDEA OF GREATER SERBIA AND FORMING OF YUGOSLAVIA	220
Бранко Бешлин НЕМЦИ У СРЕМУ, БАЧКОЈ И БАНАТУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ	221
Branko Bešlin THE GERMANS IN SYRMIA, VAČKA AND BANAT AND FORMING OF YUGOSLAVIA.....	232
Гордана Илић Марковић ФОРМИРАЊЕ ДРЖАВНОГ ИДЕНТИТЕТА У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА И РЕПУБЛИЦИ АУСТРИЈИ	233
Gordana Ilić Marković DIE HERAUSBILDUNG STAATLICHER IDENTITÄT IN DER ZWISCHENKRIEGSZEIT IM KÖNIGREICH DER SERBEN, KROATEN UND SLOWENEN UND IN DER REPUBLIK ÖSTERREICH	248
Александар Животић ДОПРИНОС СРПСКЕ ВОЈСКЕ САВЕЗНИЧКОЈ ПОБЕДИ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ	249
Aleksandar Životić CONTRIBUTION OF THE SERBIAN ARMY TO THE ALLIES' VICTORY IN THE WORLD WAR I.....	261
Елена Кострикова ВКЛАД РУССКОГО ВОЕННОГО КОНТИНГЕНТА В ОБЩУЮ ПОБЕДУ НА САЛОНИКСКОМ ФРОНТЕ.....	263
Елена Кострикова ДОПРИНОС РУССКОГ ВОЈНОГ КОНТИГЕНТА ЗАЈЕДНИЧКОЈ ПОБЕДИ НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ.....	277
Милан Терзић СРПСКА УСТАНИЧКА АКЦИЈА ЗА ДЕСТАБИЛИЗАЦИЈУ СНАГА ЦЕНТРАЛНИХ СИЛА НА СОЛУНСКОМ ФРОНТУ	279
Milan Terzić SERBIAN INSURGENCY ACTIONS FOR DESTABILIZATION OF THE CENTRAL POWERS' FORCES ON THE MACEDONIAN FRONT	287
Далибор Денда ДОБРОВОЉЦИ У ЗАВРШНИМ ОПЕРАЦИЈАМА СРПСКЕ ВОЈСКЕ 1918. ГОДИНЕ	289
Dalibor Denda VOLUNTEER CORPS IN THE FINAL OPERATIONS OF THE SERBIAN ARMY IN 1918	299

Горан Латиновић СРПСКА ВОЈСКА И ОСЛОБОЂЕЊЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ 1918.	301
Goran Latinović THE SERBIAN ARMY AND THE LIBERATION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA IN 1918.....	319
Миљан Милкић СРПСКА ВОЈНИЧКА ТРАДИЦИЈА И СТВАРАЊЕ ВОЈСКЕ КРАЉЕВИНЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА 1918. ГОДИНЕ.....	321
Miljan Milkić SERBIAN MILITARY TRADITION AND FORMING OF THE ARMY OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN 1918.....	335
Боривоје Милошевић ВЈЕРСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	337
Borivoje Milošević RELIGIOUS COMMUNITIES IN BOSNIA AND HERZEGOVINA AND THE ESTABLISHMENT OF THE YUGOSLAV STATE.....	351
Јована Шалјић Ратковић ИСЛАМСКА ЗАЈЕДНИЦА И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ.....	353
Jovana Šaljić Ratković ISLAMIC COMMUNITY AND THE CREATION OF YUGOSLAV STATEI	369
Владислав Пузовић ПОСЛЕДИЦЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА НА СРПСКО-РУСКЕ БОГОСЛОВСКО-АКАДЕМСКЕ ВЕЗЕ.....	371
Vladislav Puzovic CONSEQUENCES OF THE WORD WAR I ON SERBIAN-RUSSIAN THEOLOGICAL ACADEMIA RELATIONSHIPS.....	382
Милош Ковић ТОМАШ ГАРИГ МАСАРИК И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	385
Miloš Ković TOMÁŠ GARRIGUE MASARYK AND THE CREATION OF THE YUGOSLAV STATE.....	419
Владан Виријевић РЕПАТРИЈАЦИЈА СРПСКИХ ВОЈНИХ ЗАРОБЉЕНИКА ИЗ ОСМАНСКЕ ИМПЕРИЈЕ ПОСЛЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА	421
Vladan Virijević REPATRIATION OF SERBIAN PRISONERS FROM THE OTTOMAN EMPIRE AFTER THE FIRST WORLD WAR.....	433

Биљана Вучетић “SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” АМЕРИЧКИ ЦРВЕНИ КРСТ И СРБИЈА, 1916–1919. ГОДИНЕ	435
Biljana Vučetić „SERBIA SURRENDERS ONLY TO GOD” THE AMERICAN RED CROSS AND SERBIA (1916–1919)	448
Драган Бакић РЕГЕНТ АЛЕКСАНДАР И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ.....	449
Dragan Bakić REGENT ALEXANDER AND THE CREATION OF YUGOSLAVIA	467
Ђорђе Ђурић ПРЕДСЕДНИК СКА ЈОВАН ЖУЈОВИЋ О УЈЕДИЊЕЊУ ЈУЖНИХ СЛОВЕНА	469
Đorđe Đurić JOVAN ŽUJOVIĆ, PRESIDENT OF THE RSA, ON UNIFICATION OF THE SOUTH SLAVS	479
Борис Милосављевић СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА У ПАРИЗУ И СТВАРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ	481
Boris Milosavljević SLOBODAN JOVANOVIĆ AT THE PARIS PEACE CONFERENCE AND THE FORMATION OF THE YUGOSLAV STATE	499
Љубомирка Кркљуш О НЕКИМ ПИТАЊИМА ПРАВНОГ СУБЈЕКТИВИТЕТА ЧИНИЛАЦА УЈЕДИЊЕЊА 1. ДЕЦЕМБРА 1918. ГОДИНЕ.....	501
Ljubomirka Krkljuš ON SOME QUESTIONS OF LEGAL SUBJECTIVITY OF THE FACTORS OF THE DECEMBER 1, 1918 UNIFICATION.....	509
Душко Топаловић ПИТАЊЕ ПРИЗНАЊА КРАЉЕВСТВА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА ОД СТРАНЕ СКАНДИНАВСКИХ КРАЉЕВИНА: ДАНСКЕ, НОРВЕШКЕ И ШВЕДСКЕ.....	511
Duško Topalović QUESTION OF RECOGNITION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES BY THE SCANDINAVIAN KINGDOMS: DENMARK, NORWAY AND SWEDEN.....	518
Мирјана Стефановски ВЛАДАЛАЧКА ВЛАСТ ПО УСТАВНОМ ПРОЈЕКТУ ХРВАТСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ.....	519
Mirjana Stefanovski RULING AUTHORITY AS PER CONSTITUTIONAL PROJECT OF THE CROATIAN COMMUNITY	535

Првослав Радић ФИЛОЛОШКА ПАРАДИГМА ВУКА КАРАЏИЋА О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЈУГОСЛОВЕНСКА ИДЕОЛОГИЈА	537
Prvoslav Radić VUK KARADŽIĆ'S PARADIGM OF THE SERB LANGUAGE AND YUGOSLAV IDEOLOGY	551
Горана Раичевић СРПСКА КЊИЖЕВНА АВАНГАРДА И ИДЕЈА ЈУГОСЛОВЕНСТВА	553
Gorana Raičević SERBIAN LITERARY AVANT-GARDE AND THE IDEA OF YUGOSLAVISM	566
Александар М. Милановић СРПСКО СТАНОВИШТЕ У ЈЕЗИЧКОЈ ПОЛИТИЦИ ПРИ СТВАРАЊУ ЈУГОСЛАВИЈЕ	567
Aleksandar M. Milanović SERBIAN POSITION IN LANGUAGE POLICY AT THE TIME OF CREATION OF YUGOSLAVIA	582
Рајна Драгићевић УТИЦАЈ СХВАТАЊА АЛЕКСАНДРА БЕЛИЋА О ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ПИТАЊУ НА КОНЦЕПЦИЈУ РЕЧНИКА САНУ	583
Rajna Dragičević THE INFLUENCE OF ALEKSANDAR BELIĆ' VIEW OF THE SOUTH SLAVIC ISSUE ON THE CONCEPT OF THE SANU DICTIONARY	592
Ненад Николић ПРОБЛЕМАТИКА СРПСТВА И ЈУГОСЛОВЕНСТВА У КЊИЖЕВНОЈ ИСТОРИЈИ ПАВЛА ПОПОВИЋА	593
Nenad Nikolić THE PROBLEMS OF SERBIAN AND YUGOSLAV IDEAS IN PAVLE POPOVIĆ'S LITERARY HISTORY	605
Мирослав Радивојевић ПРОМЕНЕ У РУСИЈИ И СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА – ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ	607
Miroslav Radivojević THE CHANGES IN RUSSIA AND CREATION THE STATE OF SERBS, CROATS AND SLOVENES – CONTRIBUTION TO THE RESEARCH.....	618
Љубинка Шкодрић КРАЈ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И СУДБИНА АРХИВСКЕ ГРАЂЕ ДРЖАВНЕ АРХИВЕ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ	621
Ljubinka Škodrić END OF THE WORLD WAR I AND THE FATE OF ARCHIVAL MATERIAL OF NATIONAL ARCHIVE OF THE KINGDOM OF SERBIA.....	635

ФОРМИРАЊЕ ДРЖАВНОГ ИДЕНТИТЕТА У МЕЂУРАТНОМ ПЕРИОДУ У КРАЉЕВИНИ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА И РЕПУБЛИЦИ АУСТРИЈИ

ГОРДАНА ИЛИЋ МАРКОВИЋ*

А п с т р а к т. – Циљ рада је маркирање и анализа стратегија међуратног периода, које су се у новонасталим државним заједницама, Републици Аустрији и Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, примењивале у процесу формирања нових идентитета и стварања националног државног јединства. Нарочита пажња се поклања језичкој политици и образовању, делатности интелигенције и уметника. Истраживачки корпус чине службени и его документи, периодика, уџбеници и књижевна дела. Компаративном анализом кореспондирајућих елемената, груписаних око историјских и политичких маркера, рад се посвећује разликама и сличностима ове две државне заједнице у стратегијама стварања државног идентитета.

Кључне речи: национални идентитет, државни идентитет, Краљевина СХС, Република Немачка Аустрија, Република Аустрија, међуратни период

Настанак нових државних заједница повлачи за собом и генерирање нових националних идентитета. Република Аустрија и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца пролазе дијаметрално различите процесе. Од уставне вишенационалне, вишерелигијске и вишејезичне монархије настаје република, која од 1918. обухвата простор насељен примарно говорницима немачког језика и већином католика. Смањивањем територије број становника бива у њој редуциран од 52 на 6 милиона. До тада једнонационална, једнорелигијска и једнојезична Краљевина Србија, која након балканских ратова обједињује вишенационално, вишерелигијско и вишејезично становништво, нестаје са политичке карте. Србија, која пред рат броји 4,5 милиона становника, постаје 1918. саставним делом новоформираног вишенационалног, вишејезичног и вишерелигијског дванаестомилионског Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца. Формирању државног идентитета приступа се са циљем лакшег спровођења државних интереса.

Систем националних држава, који од Француске револуције почива на идеалистичкој претпоставци о постојању јединствене нације, која би била одређена заједничким идентитетом, осећајем МИ – заједништва, посебно је изражен током ратних сукоба, када прераста у свест о припадности нацији

* Универзитет у Бечу, Одсек за славистику, имејл: gordana.ilic.markovic@univie.ac.at

без обзира на социјални статус и представља супротност према туђем, страном, према противнику који се дефинише као ОНИ. Како у Аустроугарској монархији тако и у Краљевини Србији током Првог светског рата изражен је пропагандни рад на стварању осећаја заједништва. Питање лојалности и солидарности један је од главних мотива у ратној пропаганди ове две земље. Ако је 1914. године разлог томе био војно-стратешке природе, најкасније од друге године рата постаје и политичко питање.¹ Нација се дефинише објективним критеријумима, као што су језик, култура, традиција, историја или територија, али и субјективним попут изражавања воље за припадност једној нацији, једној држави – без обзира да ли су испуњени објективни критеријуми. Тиме можемо говорити о нацији по културолошком или по државном моделу, где се први тип заснива на заједничкој историји и културном наслеђу, а други на заједништву политичке историје и устава.²

Поставља се питање ком типу припадају аустријска нација тзв. *йрве рејублике*, а којем нација Краљевине СХС /Југославије, односно које стратегије су примењиване при формирању идентитета у новонасталим државним заједницама. Ако пођемо од изражене воље становништва аустријског дела монархије да се, на основу историјског, језичког и културног заједништва, прикључи 1918. Немачкој као њен саставни део, можемо – али искључиво из угла већинског народа – говорити о опредељењу за нацију по културном заједништву (немачком). У случају пак мањина – чешке у Бечу, словеначке у Корушкој (Kärnten) и Штајерској (Steiermark), италијанске у Тиролу и хрватске и мађарске у Градишћу (Burgenland) – радило би се о концепту „вољне нације”, а у суми о нацији изграђеној на концепту државних граница, одређеној идентитетом истог политичког уређења и учешћа у савременим друштвеним и културним процесима и тиме о „државној нацији”. Стварању аустријске нације, аустријског идентитета, приступа се тек након Другог светског рата, тада у настојању да се разграничи културно наслеђе, традиција, па чак и језик у односу на Немачку.³ Развијању свести о јединственој југословенској нацији на основи историјског и језичког заједништва посвећује се пажња већ током рата. Сваком годином мира у Краљевини СХС слаби деловање стратегија које су примењиване на државном нивоу. Идеја југословенског државног идентитета оживљава поново у првим деценијама након Другог светског рата да би своју деструкцију доживела у ратном сукобу деведесетих година.

¹ Више у: Гордана Илић Марковић, Папирно наоружање Првог светског рата: Језик пропаганде на примеру Аустроугарске монархије и Краљевине Србије, у: Ђорђе Ђурић (прир.), Први светски рат и уједињење, Матица српска, Нови Сад, 2018, 161-197, 181-182.

² Meinecke, Friedrich. 1962. *Weltbürgertum und Nationalstaat*, München, 1962, 10.

³ Више о аустријском националном идентитету после Другог светског рата у: Ruth Wodak / Rudolf De Cillia..., *The Discursive Construction of National Identity*, Edinburgh University Press, 1999.

НЕМАЧКА АУСТРИЈА – РЕПУБЛИКА АУСТРИЈА

По полагању оружја у септембру 1918, у временском вакуму до окончања рата 11. новембра, отпочиње распад Аустроугарске монархије. Многа питања државности и националног бића „остатка државе” остају нерешена и до потписивања мировног споразума у Сенжермену (Saint-Germain) 10. септембра 1919. године. Ни овим споразумом се не окончава конституисање државе, а још мање се формира једнообразна свест становника новонастале државне заједнице о припадности једној нацији. Од првог скупа Провизорног националног одбора Немачке Аустрије (21. октобра 1918) влада неслога немачко-националне, хришћанско-социјалистичке и социјалдемократске партије у погледу државне форме, при чему прве две остављају и опцију монархије којој се социјалдемократи изричито супротстављају. У привредно немоћној послератној држави осетан је и одјек Октобарске револуције, која није само преко аустроугарских заробљеника допрла из Русији до Беча. Јача социјалдемократска партија која и на сам дан проглашења републике настоји да акцијама Црвених гардиста доведе до оснивања социјалистичке републике.⁴ Све три политичке струје су се слагале у једноме – да млада држава не може сама опстати те да Аустрија треба бити делом Немачке. Проглашење Немачке Републике 9. новембра резултира у Аустрији опредељењем за државни облик републике и са митинга нестаје хабзбуршка тробојница.

”Живела Немачка! [...] Победа републике у најразвијенијој индустријској земљи победа је пролетеријата. [...] Уједињени са свим Немцима желимо да градимо нову, пролетерску, социјалистичку Немачку. Не желимо наново бити ланцима везани за Словене, који не желе заједницу са нама. [...] ми се враћамо тамо где историјом, језиком и културом припадамо, Немачкој, чији део је Немачка Аустрија хиљаду година и била.”⁵

Позивајући се на десету тачку Вилсонове јануарске прокламације – о праву на самоопредељење, „аутономном развоју народа Аустроугарске”, 12. новембра 1918. проглашена је Немачка Аустрија (Deutsch-Österreich) као део Републике Немачке⁶, састављена од територија насељених претежно германским становништвом, што је подразумевало и Судетску област, Шлезију и јужни део Тирола. Сам назив државе маркира примарну карактеристику идентитета – припадност немачкој нацији: језиком, културом и историјским наслеђем. Потписивањем мировног споразума у Сенжермену 10. септембра 1919.⁷ Аустрија је била принуђена не само да се одрекне наведених области већ и опредељења да буде покрајина Републике Немачке, и тиме

⁴ Међу вођама овог покрета су и истакнути предратни социјалисти Ото Бауер и Егон Ервин Киш.

⁵ *Arbeiter Zeitung*, 10. 11. 1918, 1.

⁶ Karl Vocelka, *Geschichte Österreichs*, Graz–Wien–Köln, 2002, 271–272.

⁷ Одредбе су ступиле на снагу 16. јула 1920. године.

и имена државе која од тада постаје самостална Република Аустрија. По отцепљењу Чеха, Словака, Мађара, Румуна, Пољака, Словенаца, Срба и Хрвата, који су, позивајући се на „право на самоопредељење”, основали суверене државе, односно прикључили се већ постојећим, остало је језгро претежно немачких говорника Монархије који се опредељују за језичку повезаност као главну националну карактеристику. Праћен дугим аплаузом и гласним узвицима подршке први канцелар Аустрије, Карл Ренер (Karl Renner), у свом говору у парламенту 12. новембра обраћа се „великом народу песника и мислилаца”, „немачком народу”: „Ми смо једно племе и судбином повезани.”⁸ За химну сâм пише текст у којем назив Немачка Аустрија остаје – као симбол постојаности жеље за уједињењем и симбол протеста против забране земаља победница рата за његово реализовање – све до гашења самосталности Аустрије, када је 1938. Немачка себи припаја.⁹ Још 1936. године Аустрија са Немачком потписује уговор по којем се обавезује да ће водити политику као друга немачка држава и у школским уџбеницима од тада још јасније бива наглашен заједнички идентитет Аустрије и Немачке. Инсистирање на немачком идентитету у међуратном периоду претпоставља наставак националне свести у водећој елити Хабзбуршке монархије, која је била немачка и наставак идеологије Ратног пресбириоа Првог светског рата када је програмски истицано војно заједништво Немаца и Аустријанаца, условљено заједништвом културног наслеђа, језика, што се види и из ратних чланака два представника бечке модерне Штефана Цвајга (Stefan Zweig) и Хуга фон Хофманстала (Hugo von Hofmannsthal)¹⁰:

”Не постоји ниједна друга помисао на Немачку до потпуног безусловног поверења. [...] Са завидном чежњом – смемо то да признамо у овом часу – сваки од нас је гледао преко и осећао да ни од једне земље не можемо више научити о одгоју моћи и употреби снага, имали смо прилику да у спокоју мира слушамо било ове земље које је тукло из сједињених срца. [...] Ово велико здраво поверење у Немачку данас је невидљиви део наше снаге и наше поузданости. Повезани смо крвљу, а духовни облик је заједнички језик. [...] Брига Немачке је данас и наша, њена радост је наша и сваки борац под њеном заставом је човек из наших редова.”¹¹

⁸ Stenographisches Protokoll, 3. Sitzung der Provisorischen Nationalversammlung für Deutschösterreich, 12. November 1918, 66.

⁹ Химна Хабзбуршке монархије коју је 1854. године, на музику Хајдна (компонована 1797. за немачког цара Франца II), а по налогу Франца Јозефа, текстуално прерадио аустријски песник Сајдл и која је извођена на 12 језика монархије до 1918, добија 1929. нови „републикански” текст. Проглашењем присаједињења Аустрије Немачкој, 11. марта 1938. године, ова химна преузима примат. При томе није била реткост да се овај текст, сходно политичком опредељењу, замењује текстом немачке химне.

¹⁰ Више у: Гордана Илић Марковић, Рода Рода, Српски дневник извештача из Првог светског рата. Ратни пресбирио Аустроугарске монархије, Нови Сад–Београд, 2017, 23–44.

¹¹ Stefan Zweig: *Neue Freie Presse*, 1914/08/06: 2–3.

”Од бојкота робних магацина много је неразумнији бојкот језика: злочин над сопственом снагом, тамо, где она мора да буде најсветлија и најнедодирљивија: у генерацији младог нараштаја. Универзалност немачког образовања, сазнаја о другоме, управо у томе данас лежи за нас најјача сигурност за коначну победу. [...] Јер немачка је одлика да се препозна бит других народа, знање о уметничким споменицима ... То је немачко и треба да остане и остаће увек немачко [...].”¹²

За разлику од времена монархије, у доба Првог светског рата национална различитост се стигматизира и маркира као проблем. Ово разграничавање немачког идентитета од мањинског не остаје без последица. Проглашењем Чехословачке (28. октобар 1918) око 200.000 Чеха *реемифрира* из Аустрије – углавном образовани Чеси националног чешког идентитета. У Аустрији, претежно у Бечу, преостали Чеси устају у борбу за своја мањинска права, између осталог права на наставу на чешком језику у државним школама. 1919. долази до тзв. „школског штрајка”. Због неповољних услова за наставак рада чешких школа у Бечу, организују се часови у становима и кафеима, чиме се истиче важност очувања чешког идентитета при њиховом самоопредељењу за останак у Аустрији. Штрајк се окончава потписивањем билатералног споразума између Чехословачке и Аустрије 1920. године у Брну.¹³ У Корушкој се у областима, за које је Сенжерменским споразумом предвиђено самоопредељење становништва гласањем, развија пропагандна борба са паролама попут: „Оно што смо посејали у Корушкој, то желимо и да пожањемо” или „Зелен је српски отров!”¹⁴ При гласању 10. октобра 1920. 59% становништва, већински словеначког, одлучило се за останак у Републици Аустрији. Национални конфликти се у Корушкој задржавају и деценијама након политичког решења граница.

Први државни секретар просвете (април 1919 – октобар 1920) Ото Глекел (Otto Glöckel), социјалдемократа, представник у парламенту, који се истицао својим антиратним говорима и у време Првог светског рата, уводи у складу потреба републике значајне далекосежне реформе у школству. Лаицистички оријентисан био је поборник одвајања цркве од школе¹⁵, те демократизације школства која би водила ка демократизацији друштва.

За анализу школске политике од највећег интереса су садржаји уџбеника за наставу језика, историје и географије, као продукта друштвено-политичког развоја, у којима најјасније долази до изражаја утицај државне политике једне земље. Сходно оријентацији ка заједништву са Немачком у

¹² Hugo von Hofmannstahl, Neue Freie Presse, 27/09/1914: 1-2.

¹³ Regina Wonisch, Die tschechische Minderheit in Wien, у: M. T. Vogt / J. Sokol..., Der Fremde als Bereicherung, Wien–Frankfurt a.d. M, 2010, 109–115, 110.

¹⁴ Claudia Fräss-Ehrfeld, Geschichte Kärntens. Bd. 3/2 – Kärnten 1918–1920. Abwehrkampf – Volksabstimmung – Identitätssuche, Klagenfurt, 2000, 177–179.

¹⁵ У новинама широм Аустрије као и политичким расправама од свих наведених тачака реформе највише је буре изазвала она о укидању обавезе похађања наставе религије. Бечки хумористички лист поводом тога објављује и сатиричну песму о Глекеловој реформи (*Kikeriki*, 27. 4. 1919, 3).

уџбеницима за историју и географију посвећује се више простора Немачкој, а смањује обим у погледу на Аустроугарску и на царску династију.

„Раскидањем државне заједнице са ненемачким народима старе монархије подразумева се да ћемо у Немачкој Аустрији историју наше домовине убудуће представљати поново више него до сада као део историје Немачке. Подмладак треба да историјски изучи и заволи своју домовину као једну немачку земљу [...] ми смо увек припадали Немачкој; То је чињеница која почива на историјском развоју више стотина година. [...]”¹⁶

Одредба је потписана истог дана када аустријска делегација потписује и Сенжерменски споразум којим прихвата и споразумом изречену забрану о прикључењу Аустрије Немачкој (*Anschlussverbot*) као и укидање назива Немачка Аустрија. У записима из дневника, у новинским чланцима тога доба као и у мемоарским сећањима изражено је мишљење да је Аустрија „земља коју нико не жели” – ни стране државе, али такву „ни сами њени становници”. У првом уџбенику нове Републике под називом ”Из прошлости и садашњости”¹⁷, који је ушао у школе непосредно по потписивању споразума, наводе се истина његове одреднице, али уз коментар да се „морало *одустати* од припајања домовини Немачкој”. Уз то се у уџбенику задржава као назив државе Немачка Аустрија, као и у тексту химне – где се он отклања само у њеном наслову. И каснији уџбеници, објављивани од 1921. настављају ову праксу и, након почетног навођења назива Република Аустрија, у даљим садржајима употребљавају Немачка Аустрија. Наглашава се да је Немачка Аустрија „чиста немачка држава... која се не мора више мешати са страним народима као што је то био случај у Хабсбуршкој монархији”. У уџбенику за националну географију из 1925. године још увек се наводе и подручја Чешке, Моравске, Шлезије, која су била делом прокламоване Немачке Аустрије.¹⁸ Уџбеници почетка тридесетих година задржавају исти дискурс – „границе су 1918. повучене неправедно” и критику одлука Сенжерменског споразума. Тек непосредно пред укидање суверености Републике Аустрије, од 1934. године, долази до критике орјентације Аустрије према Немачкој¹⁹ Јавни дискурс присутан у школству кроз уџбенике, у медијима, иступањима политичара, али и уметника и књижевника пратилац је политичке социјализације нације. Херман Бар (Hermann Bahr) у обједињавању немачке културе види могућност за напредак Аустрије:

„Дошао је наш моменат, позвани смо, спремни смо. У нас ће се веровати чим и сами научимо да верујемо у себе. Ми још не знамо, да нас требају; још се не усуђујемо да то спознамо. Ко ће обновите Европу ако не ми? Ми смо томе најближи. Само немачка снага и католички дух то могу. Треба само да буде-

¹⁶ Одредба Државног секретаријата (министарства) просвете, 10. септембар 1919.

¹⁷ *Aus Vergangenheit und Gegenwart; Schulbücher-Ausschuß des Deutschösterreichischen Unterrichtsamtes, Wien, 1919.*

¹⁸ Karl Czerwenka/ Alfred Bohman, *Lehrbuch für die Unterstufe der Mittelschulen, Wien, 1925: 132.* (овде цит. по: Pfefferle, *Schule...*, 132).

¹⁹ Roman Pfefferle, *Schule-Macht-Politik, Marburg, 2010, 120; 127.*

мо своји и већ смо тиме мала Европа, а пораст ће пристићи. Ми само треба коначно да научимо да себе одважно употребимо.”²⁰

Суседне земље, попут делова Краљевине СХС, без изузетка су у уџбеницима у свим овим годинама обрађене под аспектом њиховог „отцепљења”. Реч је о „неправедној подели”, о „великодушности Хабсбуршке монархије после рата” и „ширењу нових држава на њен рачун”. Како у уџбеницима ово схватање налазимо и у стручним часописима, публикацијама и дневној штампи.

„Први утисак који остављају све ове карте је спознаја да је скоро све преуређено на рачун нашег немачког народа, при чему нам чистоћа наше националне државе може бити слаба утеха. Немачка Аустрија и Немачко царство се састоје сада скоро искључиво од Немаца, скоро без страних тела, док су сви други пуни страних мањина, надајући се наравно да ће ускоро успети да их денационализују.”²¹

Непосредно по завршетку рата Стефан Саркотић²² узрок војног пораза налази у сепаратистичким струјама народа Аустроугарске монархије, у којима је „непријатељ, уз подршку Американаца, нашао свог моћног савезника у нашим редовима”, а опстанак новонастале „Југославије” сматра могућим само ако се „Срби као релативно већински народ одрекну својих хегемонистичких стремљења” и „са истом благонаклоношћу се односе према интересима Словенаца, Хрвата и Муслимана, као и према својима.”²³

КРАЉЕВИНА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

У Краљевини СХС приступа се стварању идентитета заједничког народа три имена – троименог народа једног језика²⁴ и заједничке културне историје. Обухваћени су њароди чија су имена ушла у назив новоформиране државе – Срба, Хрвата и Словенаца као три народа, али и као једног југословенског народа. Питању других народа, словенских и несловенских, у овом контексту се није посвећивала пажња. Иако је оснивањем националних држава знатно смањен број мањинског становништва у Европи, тери-

²⁰ Hermann Bahr, *Der Augenblick Österreichs*, у: *Der Weltkrieg*, Beiblatt 77, München, 1918, 14-15.

²¹ Dr. Georg A. Lukas, Graz, у: *Kartographische und Schulgeographische Zeitschrift*, Wien, 1919 /7-8, 128.

²² Стјепан Саркотић, гувернер Србије у тринаестодневној окупацији децембра 1914. и гувернер Босне и Херцеговине 1915-1918 са неколико бивших аустроугарских официра, пореклом из Хрватске (попут мајора Вилима Стипетића, редактора окупационог листа „*Beogradske novine*, 1915-1918), оснива у мају 1919 у Грацу *Хрвајски комитет* који се залаже за настанак независне Хрватске.

²³ Stefan Freiherrn von Sarkotić, *Jugoslawien*, Wien, 1919, 7-10.

²⁴ Један језик се тумачио заједничким пореклом, заједничком дијалекатском групом, при чему су ипак навођена углавном два језика: словеначки и српскохрватски. У случају „једног народа” употребљава се и Србо-Хрвати и Словенци и Југословени.

торијалне промене, као у случају Краљевине СХС, генерисале су настајање нових мањинских скупина. Делегација Краљевине СХС протестује против 51. тачке Сенжерменског споразума, која предвиђа обавезу да се у даљим уговорима прихвате одредбе савезничких земаља – „које ове сматрају потребним” у циљу заштите интереса националних, језичких и верских мањина у Краљевини СХС – сматрајући ово повредом државног суверенитета и „тешком и неправедном и неоснованом ситуацијом која нам се намеће”,²⁵ што доводи у питање потписивање споразума. Исказана критика се односила на непостојање реципроцитета заштите мањина, а главна бојазан је била усмерена ка Италији, која није била у обавези да прихвати ову одредницу.²⁶ Према попису из 1921. године 28,60% становништва Краљевина СХС су чинили мањински народи.²⁷ Уставом из 1921. „мањинама друге расе и језика даје се основна настава на њиховом материнском језику под погодбама, које ће прописати закон.” Најбројнију несловенску мањину чинили су Немци (505.790, настањени углавном у Славонији и Војводини, са мање бројном, али организацијски јаком немачком заједницом у Словенији), који од конститутивног прелазе у статус мањинског народа.²⁸

Притиснута бременом ратног и предратног наслеђа и диспарантношћу политичких и идеолошких орјентација нова држава се нашла пред комплексним задатком – требало је премостити историјско-политички условљене привредне разлике, разлике у образовном нивоу становништва, у традицији, религији, језику, као и животним навикама.²⁹ Значајну улогу имао је развој високог образовања и делатност научника. У време оснивања Краљевине СХС постојала су два универзитета – у Београду и Загребу. Оснивањем Универзитета у Љубљани 1919. створени су услови за развој интелектуалне елите народа наведених у називу нове краљевине – у три центра високог школства.³⁰ Национална идентификација преко заједништва језика, народа и културе је већ током међуратног периода, уз кулминацију у Другом светском рату и деведесетим годинама двадесетог века, као и данас, увек наново довођена у питање. Критици није подлегало само решење националног питања већ и државног уређења. Тежња једног дела становништва била је усмерена ка монархији, другог ка републици, једних ка федералистичком, а других ка централистичком систему. У ратном периоду овом се

²⁵ ”Члан 51 Сен-Жерменског уговора”, *Политика*, 8. 9. 1919, 1.

²⁶ Обавезу прихватања имале су земље губитнице рата, новонастале земље и земље са већим територијалним проширењем – што се односило на Краљевину СХС. (Boris Krivokapić, *Zaštita manjina između dva svetska rata – osvrt na neke posebne slučajeve*, у: Ivan Karaivanov (прir.), *Međunarodni problemi*, LVII, br.1-2, Beograd, 100-120, 101.)

²⁷ Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. јануара 1921, Сарајево, 1932.

²⁸ Централна активност Швапско-немачког културног савеза (Schwäbisch-Deutscher Kulturbund), основаног 20. јуна 1920. године у Новом Саду, била је брига о школству на немачком језику.

²⁹ Више у: Љубодраг Димић, *Културна политика Краљевине Југославије 1918-1941*, I-III, Београд, 1997, књ. I.

³⁰ Универзитети у Сарајеву, Скопљу и Подгорици (Титограду) формиран су тек после Другог светског рата – прва два 1949, а трећи 1974. године.

питању посвећивало мање пажње да би се по проглашењу краљевства показало да број оних који су били наклоњени идеји федерализма и републике, оних који су се осећали ускраћеним за своја национална права и политичке идеје, није био незнатан – како међу конститутивним тако и међу мањинским народима. Од утицаја су свакако били и спољни политички фактори попут одјека Октобарске револуције и ауторитета Вилсона, председника федерално уређене САД. Милан Грол критикује идеју „сујеверних обожавалаца прошлости [који се] упињу да силом задрже или чак обрну ток векова, доказујући државна права својином предака, ратовима средњег века, обележјима расе и језика.”³¹ Историчар Станоје Станојевић свој чланак поводом годишњице оснивања нове државе завршава речима:

„Видов-дан, дан пораза, наш је народ увек прослављао у тихој побожности са ведрим и снажним уверењем у своју победу. Да ли ће наш народ и прву прославу новог државног празника, прославу дана победе, дочекати и прославити са истим осећајем ведрога самопоуздања, као што је дочекивао и прослављао Видов-дан, дан пораза? О томе боље, бар данас, да не говоримо.”³²

Изузетна ангажованост у оквиру Ратног пресбириоа, као и у послератном периоду, за утемељење идеје југословенства, не спречава Станојевића, као ни друге научнике, да у својим стручним чланцима приступе критичној анализи тешкоћа при формирању јединства нове државне заједнице.

„Свакоме ко познаје прошлост и овај народ биће јасно да неће бити лако, већ да ће то пре бити посао за Титане, да се споје делови једног народа који је хиљадама година био раздељен и који се уз то клања двема религијама и има три имена. [...] Поред тога један од узрока унутрашње кризе лежи у разликама у стању у којем се овај народ у различитим провинцијама краљевства налази у културолошком, друштвеном и привредном погледу. [...] Проћи ће још много времена, тешке жртве ће још бити потребне и десиће се тешких криза док се у СХС држави не изједначе супротности и настане држава која добро функционише.”³³

Назив државе Краљевство СХС, које убрзо замењује Краљевина СХС, послужио је у делу хрватске јавности која је била против уједињења као подлога за подсмешљиву критику: *Срби Хоће Све, Словенци Хоће Своје* или *Само Хрваји Сјава*.³⁴ Политичке странке остају углавном у својим националним оквирима неспремне за повезивање на државном нивоу:

³¹ Milan Grol, *Suvremeni nacionalizam*, Nova Evropa, 16. 9. 1920'br.1, 7-10, 8.

³² *Политика*, 1. 12. 1919, 1.

³³ Stanoje Stanojević, *Das Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen*, у: Hermann Wendel (Hg.), *Südslawien, (Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen), Land und Leute, Geschichte und Kultur*, Schriften des Frankfurter Messantes, Heft 10, 1922, Frankfurt am Main, 5-12, 12.

³⁴ John Buchan, *Yugoslavia. The Nations of To-Day, A New History of the World*, London, 1923, 245.

„Много се греши у нас што се данашња наша држава посматра исто онако као Краљевина Србија. [...] У Србији грађани једне народности и једне вере, могли су имати развојно мишљење о унутрашњим питањима, али у погледу својих заједничких циљева имали су истоветне и подударне погледе. [...] У уједињеној Краљевини ми имамо сасвим другачију ситуацију. Нема више једне вере и једне народности, а према томе се данас ми сви не делимо више по политичким погледима, него по верским, племенским, националним тежњама.”³⁵

Поводом сукоба са Италијом око Истре и Ријеке у вараждинским новинама кривац се налази у уједињењу и такозваној „браћи по крви, језику и роду”:

„Izdaja Rijeke i parcelizacija Hrvatske dvije su činjenice, koje jednim mahom ruše bratstvo i narodno jedinstvo. To dvoje uvjerit će i nakon hiljadu godina sve Hrvate, da je najveći neprijatelj Hrvata bio od kad povijest postoji, sam Beograd, beogradska vlada ili tzv. braća po krvi, jeziku i rodu.”³⁶

Вишевековни различит политички развој условио је и вишеструке моделе за решавања националног питања јужнословенских народа, првенствено у погледу диференцираности циљева Словенаца, Хрвата и Срба Хабсбуршке монархије са једне и становништва Краљевине Србије са друге стране. Идеје Илирског покрета (Хрватског националног препорода) у монархији, кулминирају у време Првог светског рата идеолошки вишеслојно – од хрватског и јужнословенског националног у оквиру Аустроугарске монархије до југословенског решења суверене демократске државе или уједињења са Краљевином Србијом: 1) *Сабор краљевина Хрватске, Славоније и Далмације* – „У тој utakmici želi i hrvatski narod imati svoje mjesto. [...] Етнички један, један по крви и језику, по демократској подлози и демократским тежњама свoga бића, гојио је наш *cjelokupni narod bez obzira na vjerske i imenske razlike* у својој души врућу жељу за уједињењем, која је снагом национално-културне привлачности обухватала сва срца народа нашега [...] Зато сабор краљевина Хрватске, Славоније и Далмације [...] управља своје погледе на што бољу и што јаћу изградњу темеља краљевине Хрватске [...] да све своје жеље доведе у склад са интересима државне заједнице и цијеле Монархије.”³⁷; 2) Као председавајући *Југословенској клубу*³⁸, Антон Коросец 30. маја 1917. у Бечком парламенту „на темељу народног начела и хрватског државног права” излаже захтев³⁹ за уједињење земаља Хабсбуршке монархије у којима живе Словенци, Хрвати и Срби, „један исти народ” – уз њихов останак у Монархији.⁴⁰ 3) *Народно вијеће Словенаца, Хрватца*

³⁵ *Време*, 25. 12. 1921, 2.

³⁶ *Хрватско јединство*, 23. 2. 1924, 1.

³⁷ Сабор краљевина Хрватске, Славоније и Далмације, Загреб, 9. 3. 1917. (Ferdo Šišić, *Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Загреб, 1920, 1914-1919, 87-88.).

³⁸ Састављеном од 24 словеначких, 12 хрватских, из Далмације и Истре, и 2 српска посланика (Милорад Екмечић, *Дуго крепање између клања и орања*, Београд, 2007:359).

³⁹ Прво на словеначком, а потом на немачком.

⁴⁰ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Staatsrates*, 1917, 1/34, 30. Mai 1917.

и Срба прокламује – „ujedinjenje cjelokupnog našeg naroda Slovenaca, Hrvata i Srba, na čitavom njegovom etnografskom teritoriju, [...] у jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu, na načelima političke i ekonomske demokracije.“⁴¹ 4) *Југословенски одбор*, састављен од јужнословенских политичара у егзилу, на челу са сплитским послаником др Трумбићем – „Југославенски одбор опет потврђује оно, што је себи од свoga postanka узео као циљ свoga рада, а који се не да ни каквом кетвом ослабити то јест, да треба одузети Хабсбуршкој монархији све one земље у којима живи тај јединствени народ по крви, а тројакoг имена Срба – Хрвата – Slovenaca, те га сјединити с Краљевином Србијом под славном династијом Карађорђевића.“⁴²

У Краљевини Србији јужнословенска идеја присутна је превасходно у круговима интелектуалаца и мањим делом код радничке класе и сељака. Још крајем 19. и почетком 20. века међу образованом елитом долази до ширења идеје југословенства.⁴³ Из стратешких разлога од децембра 1914, Нишком декларацијом, она постаје и део ратног циља Србије – „за ослобођење и уједињење све наше неслободне браће Срба, Хрвата и Словенаца“. Објављивањем пропагандних брошура до јесени 1915. и даље у егзилу, у крфској штампи од 1916. године као и пропагандним радом јужнословенске интелигенције у иностранству Ратни пресбиро Врховне команде Краљевине Србије као и Југословенски одбор током целог рата ради на стварању југословенског идентитета. У државној штампи се од тог времена појављују чланци који имају за циљ да међу становништвом Србије пропагирају идеју о заједништву народа и уједињењу. Ово се показало као веома тежак задатак јер су и код војске и цивила била свежа сећања на масакр над цивилним становништвом у Мачви и Јадру који су у лето и јесен 1914. починиле аустро-угарске трупе, састављене великим делом од војника и официра јужнословенског порекла. Након окончања борби 1915. отпочиње се у Краљевској државној штампарији у Нишу са штампањем пропагандних брошура о југословенском питању: Стојан Стојановић: *Шта хоће Србија?*; Јован Бањанин: *Хрвати и Мађари. Мађарска њолишка и рай*; Јевто Дедијер: *Далмација*; Тихомир Ђорђевић/Јован Бањанин: *Јужнословенски односи / Јужни Словени*

⁴¹ Deklaracija Narodnog Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba; потписници: др Антон Корошец, др Анте Павелић и Светозар Придићевић, Загреб, 19. октобар 1918. Држава Словенаца, Хрвата и Срба проглашена је у Загребу 29. октобра 1918. Никола Пашић 8. новембра одговара на упите Народног вијећа за признавање и војну помоћ: „У име краљевске српске владе част ми је извести Вас, да ова признаје Народно Веће у Загребу као законску владу Срба, Хрвата и Словенаца који живе на територији аустро-угарске монархије“. На седници Средишњег одбора Народног вијећа С.Х.С., 24. новембра прихвата се у целости предлог одбора и „proglašuje ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba, obrazovane na cijelom neprekinutom jugoslovenskom području bivše austro-ugarske monarhije, sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba“.

⁴² Izjava Jugoslovenskog odbora prigodom krunisanja cara i kralja Karla Habsburškoga, u Parizu, 18. decembra 1916. (Šišić, Dokumenti, 1920, 49-50).

⁴³ У оквиру ње и до предлога о увођењу заједничког језика и једног писма – идеје настале међу јужним Словенима Монархије. Јован Скерлић 1913. указује да је идеја да Срби треба да пређу на латиницу предочена још 1885. године (Скерлић, Јован (1913): „Источно или јужно наречје“, Српски књижевни гласник, XXXI/10, 756-770; XXXI/11-12, 862-873).

у *Аустиро-Угарској и райи*; Милостислав Бартулица: *Нова хрвајска омладина*; Фрањо Поточњак: *Југословенско ишшање*; Миливој Павловић: *Наша нација. Језик и етничка синџеза*; „Хрват из Бановине”: *Хрваји и уједињење*; М. Костић: *О Словенцима*; М. Марјановић: *Културне ишденције Југословена*, итд. У едицији се употребљава заједнички етноним „Југословени” и говори о „нашој нацији” што је била јасна политичка порука. Садржајем се обрађују војни, културни и историјски аспекти заједништва Срба, Хрвата и Словенаца. Након тешких губитака у првим месецима рата и тифуса који је односио нове жртве грађани Србије још нису били спремни за ову идеју за разлику од јужних Словена Монархије. Иницијатор ове едиције „Савремена питања”, Станоје Станојевић, ангажује као ауторе претежно интелектуалце из Хрватске и Војводине и међу њима чланове и симпатизере Југословенског одбора у иностранству. Станојевић у априлу 1915. приступа оснивању *Југословенског одбора* у Нишу, састављеног углавном од добровољаца и заробљеника који су приступили војсци и влади Краљевине Србије:

„... изјављујемо у првом реду наше потпуно и нераздрживо народно јединство Срба-Хрвата-Словенаца [...] као аксиом етнографски и генетски, који мора да се оствари исто тако политички, [...] нећемо [се] задовољити идејом, да се жртвују или да се комадају наше неоспориве југословенске земље [...] где живе Срби-Хрвати-Словенци.”⁴⁴

Нишки Југословенски одбор, који је деловао до окупације Србије, имао је исте задатке као и Југословенски одбор основан 30. априла те године у Паризу. Потписивање *Крфске декларације 7/20. јула 1917.* може се посматрати као резултат спровођене пропаганде Ратног пресбириа Србије и Југословенског одбора, који је тиме стао у опозицију према одлукама *Мајске декларације*. У *Крфској декларацији* је реч о „наш[ем] троимен[ом] народ[у] једн[ом] и ист[ом], по крви, по језику, по заједничким животним интересима свога националног опстанка и свестраног развитка свога моралног и материјалног живота”.

Научници Србије⁴⁵, ангажовани делом у Ратном пресбириу Врховне команде, чији је шеф од Балканских ратова до 1917. био историчар Слободан Јовановић, прихватају се, свако у својој области, рада на стварању научне подлоге за развој југословенског идентитета. Њихов рад и утицај не престаје завршетком рата. Наставља се прво кроз припрему и учешће у етнографско-историјској секцији делегације Краљевине СХС на мировној конференцији у Паризу, као и у међуратном периоду. Због ограничености простора издвајамо у овом раду само активности Александра Белића и указујемо на значај језика као несумњиво најјачег националног и политичког симбола, како у међуратној Републици Аустрији тако и у Краљевини СХС.

⁴⁴ Резолуција југословенског конгреса у Нишу, 6. мај 1915. (Šišić, Dokumenti, 1920, 24).

⁴⁵ Историчар Слободан Јовановић, географ Јован Цвијић, филозоф Бранислав Петронијевић, историчар књижевности Павле Поповић, лингвиста Александар Белић, етнолог Тихомир Ђорђевић, Станоје Станојевић и др. (више у: Љубинка Трговчевић, Научници Србије и стварање Југославије, Београд, 1986).

Током рата Белић у својим чланцима и иступањима говори о „српскохрватском језику”, „Србо-Хрватима и Словенцима”, „српскохрватском јединству” у „етнографско-националном правцу”, „западној групи јужнословенског прајезика [која је] обухватала све оне дијалекте из којих су се касније развили дијалекти словеначки и српскохрватски”.⁴⁶ У свом послератном фељтонском чланку о делу Вука Караџића Белић само једном директно именује језик, као српскохрватски – „1850. састали су се представници Срба и Хрвата и усвојили су у потпуности Вуков књижевни језик за заједнички српскохрватски назив”⁴⁷ – док се иначе користи искључиво дескриптивним изразима: „наш језик”, „гласови нашег језика”, „књижевни језик”, „народни језик”, „[Вук] даје у свом речнику народног језика своју нову азбуку”, „тако су поникла три изговора једног заједничког књижевног језика”.⁴⁸

Шестом тачком Крфска декларација⁴⁹ дефинише употребу два писма, а опредељење за заједнички језик верификовано је првим уставом новоосноване државе после рата: „Службени језик Краљевине је српско-хрватско-словеначки”⁵⁰ и потврђено уставом Краљевине Југославије: „Службени језик Краљевине је српско-хрватско-словеначки”.⁵¹ Тројним фиктивним називом језика у уставу не решава се проблем и вишеназивље се наставља. Као илустрација могу послужити називи неколико језичких приручника: *Српско-немачки речник* Веселина Дисаловића и Јакоба Милера, Нови Сад, 1922; *Немачко-хрватски-српски и хрватско-српски-немачки речник* Gustava Šamšalovića, Zagreb, 1929; *Немачко-српски речник* Драгољуба Обрадовића, Београд, 1927; *Речник српскохрватског и немачког језика*, Ристића и Кангрге, Београд, 1928; *Правопис српскохрватског књижевног језика*. (Према прописима Министарства просвете), Александра Белића, Београд, 1930.⁵² Јединство језика се настојало спровести и иницирањем издања на оба писма, пракси познатој из периодике предратне Босне и Херцеговине⁵³ као и из југословенски оријен-

⁴⁶ Александар Белић, Србија и јужнословенско питање, Ниш, 1915; Aleksandar Belić, O srpskom književnom i narodnom jeziku, Rim, 1916.

⁴⁷ У тексту Књижевног договора, потписаног у Бечу 28. 3. 1850, а објављеног у Загребу 3. 4. исте године. (*Narodne novine*, бр. 76, стр. 1) језик није именован: „Jednoglasno smo priznali da je najpravednije i najbolje prihvatiti *južno narječje*, koje bi postalo osnovica za *književni jezik*.”

⁴⁸ Александар Белић, Вук Караџић, Политика, 8. 2. 1921, 2-3.

⁴⁹ „Оде азбуке, ћирилица и латиница, шакођер су још једно равноправне и свако их слободно може уишредљавајши на целој територији Краљевине. Све државне и самоуправне власици дужне су и у праву уишредљавајши и једну и другу азбуку, саображавајући се у шоме жељи грађана“ (на Крфу 7/20. јула 1917. године).

⁵⁰ *Службене новине Краљевине Срба, Хрватиа и Словенаца*, бр. 142, Београд, 28. јуни 1921, I/члан 3.

⁵¹ *Службене новине Краљевине Југославије*, бр. 200, Београд, 3. септембар 1931, I/члан 3.

⁵² Гордана Илић Марковић, Кажи ми кажи како да те зовем! Утицај језичке и школске политике Беча на реформе и назив(е) српског језика од 17. века до данас, у: Сава Дамјанов, За и против Вука II, Београд, 2017, 103-145, 133-135.

⁵³ Као *Sarajevski list* до почетка 1916. године када је после окупације Србије и Црне Горе укинута ћирилица и у Босни и Херцеговини.

тисаног књижевног часописа покренутих још у време рата у Аустроугарској монархији попут *Књижевної јуїа*⁵⁴. У Београду се 25. децембра 1919. покреће *Илустровани листи* који доноси прилоге на оба писма, на хрватском, српском и словеначком језику. Уводни текст уредника, штампан латиницом на хрватском и словеначком и ћирилицом на српском језику изражава жељу да лист нађе место „свуда где живе Срби, Хрвати и Словенци”⁵⁵. Лист кроз прилоге из књижевности, сликарства, историје, позоришта, спорта, обичаја и природних лепота даје афирмативну слику новог краљевства. Временом расте обим прилога из света. Своје претплатнике часопис налази углавном у Србији и Босни и Херцеговини и већ од средине наредне године само је понеки наслов исписан и латиницом, понеки текст уз илустрацију и на словеначком, а ретки латинични прилози су на српском језику. Часопис излази до 8. децембра 1929. године. Загребачки политичко-културни лист *Hrvatska njiva* (1917-1918), који 1919. мења назив у *Jugoslovenska njiva*, спаја се 1920. са исељеничким листом *Обнова*, када се установљује и редакција у Београду и штампа се те године и ћирилицом, да би од 1921. године до задњег броја 1926. године излазио поново само латиницом. Сарадници су многи значајни филолози и књижевници, попут Скока, Белића, Крлеже и Андрића.

Обраћање регента Александра делегацији Народног вијећа Словенаца, Хрвата и Срба у Београду 1. децембра 1918, по њиховом саопштењу „да желе и хоће да се уједине са Србијом и Црном Гором”, садржи симболичне компоненте заједничког националног идентитета онако како је постављен као циљ новог краљевства: територијално јединство, „с обе стране Дунава, Саве и Дрине”, тројно јединство једног народа („све три вере, сва три имена”, „цео народ Српски, Хрватски, Словеначки”), јединственог порекла („најбољи синови наше крви”, „етнографске границе целокупног нашег народа”), апеловање на јединствено патриотско осећање („моја браћа, словеначка, хрватска и српска”, „славни гробови мојих официра и војника”, „славу задобијених победа деле с мојим старим ратницима дични војници југословенских јединица у мојој војсци”, „љубављу братског срца”). Било да се радило о истицању разлика као непремостиве препреке за изградњу заједничког идентитета или представљању истих као заблуде прошлости, окосницу расправа које не јењавају у току целог међуратног периода чине именовање народа, језик (и писмо) и религија.

„Mi Slovenci, Hrvati i Srbi jesmo i hoćemo da budemo jedan narod, pa onda treba da imamo i jedno ime kao spoljašnji znak toga jedinstva. [...] mislim da ne sme toga biti za to jedno ime, kojim označujemo celi naš narod, uzimljemo raznih oblika, jer ti različiti oblici sećaju nas starih razlika kojih mi više ne priznajemo i nećemo da više bude. [...] Dok je dakle jedinstvo narodno bilo samo nešto o čemu se sanjalo i govorilo, mogla se je podneti i ta razlika u nazivanju naroda,

⁵⁴ Излази у Загребу од јануара 1918.

⁵⁵ *Илустровани листи* / *Ilustrovani list*, 25. 12. 1919, 2.

ali sada, kada hoćemo da to jedinstvo faktično provedemo, treba da mu udarimo jasan pečat i jedinstvom imena. A toga do sada nije bilo! [...] Šta ćemo dakle biti? Jugosloveni, Jugoslaveni, Južni Slaveni ili Južni Slovani? ⁵⁶

*

Како путем школског и високог образовања тако и путем медија (новина, филмова) те литературе и уметности (позоришта, музике, сликарства) формирала се у Републици Аустрији слика привремености стања у којој се Аустрија нашла по завршетку рата, „присилно одвојена од своје домовине Немачке”, слика културног и историјског немачког јединства, а у Краљевини СХС слика о „коначно уједињеним јужним Словенима”, о „једном народу три имена”, о њиховој извојеваној „вековној борби за уједињење”. На грбу Аустрије двоглавог замењује једноглави црни орао – са којег се отклања круна и додају симболи сталеза (грађанског – зидине града, сељачког – срп и радничког – рударски чекић). Грб Краљевине СХС задржава белог двоглавог орла са круном, а мења се штит који обједињује грбове Србије, Хрватске и Словеније. Кроз садржаје у уџбеницима, књижевним и стручним публикацијама, музичким делима, изложбама и медијима утицало се на формирање вредносног система, политичких врлина, у циљу остваривања идентификације грађана са државним вредностима и нормама, а сходно маркерима државних друштвено политичких идеологија – у Аустрији путем представљања немачког заједништва у погледу културног наслеђа, историје и језика, а у Краљевини СХС истицањем заједништва јужнословенске културе, историје и простора. Питање осталих народа – попут Чеха, Словенаца, Италијана у Аустрији или Мађара, Немаца и Италијана у Краљевини СХС – пада у други план. Државни идентитети у обе ове земље након Првог светског рата стварани су под бременом наслеђа предратног периода, тешких економских прилика у поратном периоду, а генерисани су одредницама мировног споразума. Зависно од личне и политичке орјентације промене су поимане као „уједињење”, или „припајање”, „пропаст” или „преокрет” и поларизирале су јавност. Док се у међуратној Аустрији приступа маркирању различитости као проблему и узроку дотадашњих сукоба који су довели до пропасти царства и истицању значаја немачког јединства, дотле се у Краљевини СХС на државном нивоу управо потенцира позитиван аспект различитости као саставног дела једног заједничког идентитета. Цезуру оваквог стања у Краљевини СХС представља 1929, тј. 1931, године пораста централистичког уређење државе, а у Аустрији 1933, година укидања парламентарне демократије. Међуратно доба се показало као период двадесетогодишњег варљивог примирја једног рата који је трајао од 1914. до 1945. године.

⁵⁶ Rešetar, Milan (1918): „Filološka pitanja u Jugoslaviji“, у: Književni jug, II/10-12, 15. decembra 1918, Zagreb, 412-414.

Gordana Ilić Marković

DIE HERAUSBILDUNG STAATLICHER IDENTITÄT IN DER
ZWISCHENKRIEGSZEIT IM KÖNIGREICH DER SERBEN,
KROATEN UND SLOWENEN UND IN
DER REPUBLIK ÖSTERREICH

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Ausprägung der staatlichen Identität nach dem Ersten Weltkrieges in der Republik Österreich und im Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen verlief diametral entgegengesetzt. Dabei wandten beide Staaten ähnliche Strategien an. Aus der multinationalen, multireligiösen und multilingualen Monarchie mit 52 Millionen Einwohnern entstand, die auf sechs Millionen Einwohner reduzierte Republik Deutsch-Österreich, die vorwiegend aus den Deutschen katholischer Glaubensbekenntnis bestand. Das Königreich Serbien, welches seit den Balkankriegen von 4,5 Millionen Menschen bewohnt war, die mehrheitlich derselben Nation und Religion angehörten und die gleiche Sprache sprachen, wurde nach seiner Auflösung und Vereinigung mit dem Königreich Montenegro und den Teilen der Habsburgermonarchie, zum Teil eines multinationalen, multireligiösen und multilingualen SHS-Königreichs. In beiden Ländern wurde die Frage der neugenerierten Minderheiten – wie etwa Tschechen, Italiener oder Slowenen in Österreich oder Deutschen, Ungarn und Italiener in SHS Königreich – kaum in Betracht gezogen. Belastet durch das Erbe der Vorkriegs- und schwerer Wirtschaftslage der Nachkriegszeit wurden – mittels Inhalten in den Schulbüchern, literarischen, Fachpublikationen sowie Medien – in beiden dieser Länder der Zwischenkriegszeit, einheitliche Wertesysteme geschaffen, die zum Begleiter der politischen Sozialisation der Bürger wurden. In Deutsch-Österreich hob man die gemeinsame Sprache der kulturell und historisch einheitlichen deutschen Nation hervor. Dabei berief man sich auf Wilsons 14-Punkte Programm in dem „den Völkern Österreich-Ungarns die autonome Entwicklung zugestanden“ wurde und proklamierte eine Vereinigung mit Deutschland. Von diesen Identitätsmerkmalen wich Österreich auch nicht ab, nachdem, bei den Friedensverhandlungen 1919, ein Anschlussverbot aufgesetzt wurde. Die Identitätsbildung im SHS-Königreich erfolgte hingegen durch die Unterstreichung des gemeinsamen kulturellen und historischen Erbes „eines Volkes mit drei Namen“: Serben, Kroaten und Slowenen, sowie einer gemeinsamen Sprache und Territoriums. Eine mehrere Jahrhunderte andauernde verschiedenartige politische Entwicklung führte allerdings zu den unterschiedlichen Modellen in der Lösung der Nationalfrage – vor allem in Bezug auf die differierten Ziele der Slowenen, Kroaten und Serben der Habsburgermonarchie und jene der Bewohner Königreich Serbiens. Die Zäsur in der Entwicklung dieser Staaten in der Zwischenzeit bildete in SHS Königreich das Jahr 1929 bzw. 1931, als es zur Verstärkung der Zentralregierung gekommen war und in Republik Österreich 1933, das Jahr der Abschaffung der parlamentarischen Demokratie. Die Zwischenkriegszeit zeigte sich als Periode eines trügerischen Waffenstillstandes in einem Krieg, der von 1914 bis 1945 andauerte.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(=163.41)(082)
323(497.1)(082)

КРАЈ рата, Срби и стварање Југославије : зборник радова са међународног научног скупа одржаног 29–30. новембра 2018. / уредник Михаило Војводић. – Београд : САНУ, 2021 (Београд : Планета принт). – 666 стр. ; 24 см. – (Научни скупови / [Српска академија наука и уметности, Београд] ; књ. 192. Одељење историјских наука ; књ. 41)

На спор. насл. стр.: The end of the war, Serbs and the creation of Yugoslavia / editor Mihailo Voјvodić. – Тираж 500. – Предговор: стр. 13–14. – Напомене и библиографске референце уз текст. – Summaries.

ISBN 978–86–7025–908–9

- а) Први светски рат 1914–1918 — Зборници
- б) Срби – Историја – Зборници
- в) Југославија – Уједињење – Зборници

COBISS.SR–ID 49667337